

Tadeusz Oracki

Reymont – teatr – film – radio : rekonesans

Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska 1, 173-186

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Oracki

Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Gdański

REYMONT – TEATR – FILM – RADIO. REKONESANS

1

Temat „Reymont – teatr i film” mieści w sobie wiele zagadnień, które należałoby uwzględnić w przyszłym monograficznym opracowaniu, a więc: Reymont jako autor teatrów prowincjonalnych i amatorskich, niezwykle czarujący aktor-gawędziarz, człowiek utrzymujący stałe kontakty z ludźmi teatru, jego działalność organizacyjna i redakcyjna związana z teatrem i filmem, teksty literackie (w tym także wiersze) autora *Komedianki* o tematyce teatralnej, autorstwo sztuk dramatycznych i adaptacji scenicznych, wreszcie recepcja sceniczna (także muzyczna) dzieł autora *Chłopów* w teatrach zawodowych, amatorskich i szkolnych w Polsce i zagranicą. Mówiąc o recepcji scenicznej mam również na myśli różnorodne adaptacje sceniczne (głównie *Chłopów*), opracowywane przez różnych autorów przez ostatnich kilkadziesiąt lat. I ten temat czeka na swego autora. Dodać do tego trzeba filmy fabularne wyświetlane w kinach i telewizji, których scenariusze oparto na utworach tego pisarza. Nie opracowano roli Polskiego Radia w propagowaniu twórczości Reymonta, m.in. w aspekcie teatralnym.

Odrębnym problemem są liczne przeróbki i adaptacje utworów autora *Chłopów*, dokonywane przez różnych autorów (głównie profesjonalnie związanych z teatrem) przede wszystkim dla potrzeb scen amatorskich.

Te różnorodne problemy nie doczekały się dotąd naukowego opracowania, a nie ulega wątpliwości, że na to zasługują. Zarówno historycy literatury, jak i teatrologi z zasady pomijają tę tematykę, ograniczając się niemal wyłącznie do analizy Reymontowskiej prozy. Julian Krzyżanowski i Artur Hutnikiewicz w swych syntezach okresu Młodej Polski, a Kazimierz Wyka w *Obrazie literatury polskiej XIX i XX wieku* nawet nie wspominają o Reymontcie-dramaturgu¹. W kilkutomowych *Dziejach teatru polskiego* pod redakcją Tadeusza Siverta znalazła się jedynie wzmianka, że Reymont należał do tych, którym „zabrakło talentu”². Wprawdzie w *Słowniku*

---

¹ J. Krzyżanowski, *Neoromantyzm polski 1890-1918*. Wrocław 1980; A. Hutnikiewicz, *Młoda Polska*. Warszawa 2000; K. Wyka, I. Kłuszczowa, *W. S. Reymont 1867-1925*. W: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria 5: *Literatura okresu Młodej Polski*. Kraków 1973, t. 3, s. 47-82.

² *Dzieje teatru polskiego*, red. T. Sivert, t. 4, cz. 2; *Teatr polski w latach 1890-1918. Zabór rosyjski*. Warszawa 1988, s. 625.

biograficznym teatru polskiego uwzględniono biogram Reymonta, ale omówiono w nim – i to bardzo ogólnie – jedynie jego działalność w teatrzykach objazdowych³.

Nie mylą się ci, którzy uważają, że Reymont to przede wszystkim prozaik, który trwale miejsce w literaturze polskiej i powszechnej zawdzięcza swym powieściom (głównie *Chłopom*), ale badaczom dorobku pisarskiego laureata Nagrody Nobla nie powinny być obce także inne elementy jego literackiego dorobku. Nie można bowiem napisać pełnej monografii o pisarzu, nie znając całości jego pisarstwa. Nawet mniej cenne lub zupełnie zapomniane teksty (w tym przypadku utwory sceniczne) pozwalają historykowi literatury lepiej zrozumieć nie tylko biografię autora, ale i jego twórcze koncepcje oraz rozwój warsztatu pisarskiego.

Zadaniem tego artykułu nie jest opracowanie wszystkich problemów, o których była mowa, lecz – zgodnie z podtytułem – rozpoznanie różnorodnej tematyki w świetle aktualnego stanu badań oraz zwrócenie uwagi na niektóre zagadnienia, które nie doczekały się dotąd odpowiednich opracowań.

Pierwsze naukowe, choć zbyt ogólnikowe, opracowania na temat związków Reymonta z teatrem ogłosili: Stanisław Kaszyński, Józef Rurawski, Tomasz Jodelka-Burzecki oraz Danuta Bieńkowska, którzy zajęli się głównie tematyką teatralną w twórczości Reymonta⁴.

Pierwszym autorem, który podjął tę tematykę z dużym zapałem, był zaprzyjaźniony z pisarzem Adam Grzymała-Siedlecki. Jako dramaturg i krytyk teatralny był równocześnie znakomitym znawcą twórczości i biografii autora *Chłopów*, toteż jego artykuły i wspomnienia mają dziś jeszcze dużą wartość⁵.

Przed 1939 rokiem o związkach Reymonta z teatrem, w wielkim skrócie, pisali: Julian Krzyżanowski i Rajmund Bergel⁶, a po wojnie autorzy książek o tym pisarzu: Leszek Goliński, Tomasz Jodelka-Burzecki, Barbara Koc i Witold Kotowski⁷.

³ *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965*. Warszawa 1973, s. 594.

⁴ S. Kaszyński, *Reymont – człowiek teatru*. „Prace Polonistyczne” Seria 24, 1968, s. 180-201; skrócony tekst w języku franc. i ang.: *Reymont et le théâtre. Reymont and the theatre*. „Le Théâtre en Pologne” 1967, nr 5, s. 1-4; tenże, *Niedobra miłość Reymonta*. „Życie Literackie” 1967, nr 49; J. Rurawski, *Komedianci i filistrzy*. W: tegoż, *Władysław Reymont*. Warszawa 1977, s. 137-175; T. Jodelka-Burzecki, *Reymont w teatrze*. „Teatr Ludowy” 1967, nr 5, s. 1-4; tenże, *Zyzaki biografii młodego Reymonta* (w świetle jego notatek osobistych). „Przegląd Humanistyczny” 1967, nr 6, s. 57-98; tenże, *Reymont przy biurku. Z zagadnień warsztatu pisarskiego*. Warszawa 1978 (rozdz. 4); D. Bieńkowska, *Słownictwo teatralne w utworach W. Reymonta*. „Poradnik Językowy” 1984, nr 5, s. 290-293.

⁵ Na uwagę zasługują następujące artykuły A. Grzymały-Siedleckiego: *Reymont między teatrem a literaturą*. „Teatr” 1928/29, nr 4; *Reymonta teatr i życie głodowe*. „Teatr i Życie Wytworne” 1928, nr 11-12; *Jak Reymont występował w cyrku*. „Kurier Warszawski” 28 II 1935, nr 58 A; *Z młodych lat Reymonta*. „Przegląd Współczesny” 1935, t. 55, z. 164, s. 376-389; *Świat aktorski moich czasów*. Warszawa 1957; *Reymonta kariera w teatrze i w... cyrku*. „Teatr” 1959, nr 18; *Fantastyka żywota Reymontowego*. W: tegoż, *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*. Kraków 1961, s. 246-277.

⁶ J. Krzyżanowski, *W. S. Reymont. Twórca i dzieło*. Lwów 1937; R. Bergel, *W. Reymont jako dramaturg. Nieznana karta w twórczości*. „Polonia” (Katowice) 1931, nr 2248.

⁷ L. Goliński, *Syn ziemi. Rzecz o W. Reymoncie*. Warszawa 1954, s. 42-66 (rozdz. *Aktor-włóczęga*); T. Jodelka-Burzecki, *Reymont przy biurku...*, rozdz. 4; W. Kotowski, *Pod wiatr. Młodość Reymonta*. Łódź 1979, s. 73-77, 78-95, 114-121; B. Koc, *Reymont. Opowieść biograficzna*. Warszawa 2000, s. 17-33 (rozdz. pt. *Na przebój*).

Spośród autorów piszących na temat „Reymont i teatr”, artykuły o różnej wartości ogłosili: Teresa Gorczyca, Leonard Hohensee, Tomasz Jodełka-Burzecki, Bolesław Lubosz, Józef Rurawski i Tadeusz Szewera⁸.

Zadaniem przyszłego autora naukowej monografii „Reymont i teatr” będzie nie tylko wnikliwa analiza korespondencji i pamiętników pisarza, obszernych materiałów rękopiśmiennych (znajdujących się głównie w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu), lecz także krytyczna analiza stanu badań, celem oddzielenia ziarna od plew.

2

Teatr był dla młodego Reymonta ważną instytucją kultury. Już jako uczeń krawiecki w warszawskim zakładzie Konstantego Jakimowicza uczył się systematycznie do teatru z inspiracji swego mistrza, który był wielkim miłośnikiem sceny. W październiku 1885 roku Reymont opuścił dom rodzinny w Wolbórze (Jakubówka) i ze swym warszawskim przyjacielem Edwardem Oleśniewiczem, również uczniem krawieckim, wstąpił do wędrownego trupy teatralnej. Było to prawdopodobnie Towarzystwo Artystów Dramatycznych Jana Szymborskiego. Pod pseudonimem Aurelego Urbańskiego występował prawdopodobnie także w innych zespołach, m.in. u Feliksa Ratajewicza⁹, w drugo- i trzeciorzędnych rolach, m.in. w Łęczycy, Przasnyszu, Ciechanowie, Lublinie, Puławach. Po kilkunastu miesiącach, na przełomie 1886 i 1887 roku Reymont porzucił scenę, by na nią na krótko powrócić w latach 1889, 1890 i 1891/92, występując kilka zaledwie miesięcy, m.in. w Piotrkowie, Pabianicach i Sieradzu.

Ten epizod życia Reymonta osnuty jest mgłą, toteż autorzy piszący na ten temat nie są zgodni co do chronologii. Sceniczny epizod biografii przyszłego autora to samo upokorzeń, niedostatek, niepowodzeń i rozczarowań, czego świadectwem jest m.in. powstały w 1886 roku w Przasnyszu wiersz *Aktorzy*. Autorzy różnych opracowań twierdzą zgodnie i słusznie, że przyszły laureat Nobla nie miał talentu ani nawet warunków na dobrego aktora; był niskiego wzrostu, miał słaby wzrok i słaby głos. Zresztą sam pisarz przy różnych okazjach przyznawał, że talentu nie miał, a ten epizod życia uważał za pomyłkę, z czym w całości zgodzić się trudno, biorąc pod uwagę chociażby fakt wprowadzenia przezeń z dużym znanstwem tematyki teatralnej do opowiadań i powieści. Krytycy i historycy literatury, poruszający teatralny aspekt biografii Reymonta podają jego pseudonim sceniczny „Urbański”.

---

⁸ L. Hohensee, *Krawiectwo i teatr. Jak Reymont organizował przedstawienia teatralne dla rzemieślnika*. „Przyjaciel Rzemieślnika” 1948, nr 16; T. Jodełka-Burzecki, *Reymont w teatrze...*; T. Szewera, *Niefortunny debiut aktora Urbańskiego*. „Odgłosy” 1967, nr 16; T. Gorczyca, *Debiut sceniczny T. Jaroszyńskiego w świetle listów Reymonta*. „Prace Polonistyczne” Seria 24, 1968, s. 202-224; B. Lubosz, *Wędrowki Reymonta po Częstochowie i Śląsku*. W: *Program Teatru im. A. Mickiewicza*. Częstochowa, 14 IX 1969.

⁹ Paweł (ojciec) i Feliks Ratajewiczowie kierowali aktywnymi wówczas zespołami objazdowymi w zaborze rosyjskim. Zob. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965*. Warszawa 1973, s. 585, 586.

Sceniczny epizod biografii pisarza należy do najmniej znanego okresu jego życia. Dominują domysły i przypuszczenia, których przyczyną jest m.in. brak opracowań na temat teatrów objazdowych i prowincjonalnych. Należałoby dotrzeć do afiszów prezentujących programy przedstawień, do często anonimowych tekstów wystawianych sztuk, wreszcie do prowincjonalnej prasy oraz wielu innych materiałów źródłowych.

3

Na osobny rozdział zasługują kontakty Reymonta z ludźmi teatru – autorami dramatycznymi, aktorami i reżyserami. Zwrócono uwagę na rolę pisarza w debiucie scenicznym Tadeusza Jaroszyńskiego¹⁰ oraz na jego spotkanie ze znanym angielskim teatrologiem Edwardem Gordonem Craigiem¹¹.

Różnej wartości szczegóły na temat związków Reymonta z teatrem zawiera korespondencja Adama Grzymały-Siedleckiego, Jana Lorentowicza, Stanisława Przybyszewskiego, Adolfa Nowaczyńskiego, Tadeusza Micińskiego oraz Tadeusza Rittnera, która tylko fragmentarycznie została udostępniona w druku.

Warto przypomnieć mało znany fakt, że w 1914 roku Reymont był członkiem zespołu redakcyjnego warszawskiej „Sztuki”, miesięcznika poświęconego literaturze, teatrowi, muzyce, malarstwu i rzeźbie¹². To dzięki Reymontowi bardzo przeciętna komedia Józefa Rączkowskiego pt. *Polityka i miłość* (wyd. w 1925 r.) została wystawiona na scenie Teatru Narodowego (1925) ze Stefanem Jaraczem, Ludwikiem Solskim, Władysławą Ordon-Sosnowską i Kazimierzem Kamińskim, a wkrótce także w Teatrze im. J. Słowackiego w Krakowie i w kilku innych teatrach prowincjonalnych¹³.

4

Teatralne doświadczenia Reymonta nie poszły na marne, stały się podstawą różnych utworów prozatorskich o tej tematyce. Należy tu wymienić przede wszystkim powieść *Komediantka* (i poprzedzającą ją nowelę *Adeptka*), *Fermenty* oraz trzy opowiadania: *O zmroku*, *Franek* i *Lili*. Utwory te doczekały się różnych opracowań¹⁴, więc nie ma potrzeby powtarzania dokonanej przez innych autorów analizy. Warto jednak przypomnieć raczej nieznaną artykuł Józefa Kotarbińskiego (z 1898 r.), który stwierdził, że *Komediantka* to „pierwsza powieść w literaturze naszej, malująca z dużym powodzeniem stosunki teatralne”¹⁵. Opinię tę potwierdzili

¹⁰ T. Gorczyca, op. cit.

¹¹ Zob. korespondencja R. Wierzbowskiego w „Pamiętniku Teatralnym” 1969, z. 1-2, s. 242-243.

¹² S. Straus, *Bibliografia tytułów czasopism teatralnych*. Wrocław 1953, s. 92, poz. 301.

¹³ B. Koc, op. cit., s. 182.

¹⁴ Zob. *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t. 15. Warszawa 1978, s. 408, 409 oraz prace wymienione w początkowych przypisach tego artykułu.

¹⁵ J. Kotarbiński, *Teatr w powieści naszej i w życiu*. „Tygodnik Ilustrowany” 1898, nr 31-32, s. 613.

po latach: teatrolog Stanisław Kaszyński¹⁶ oraz znawca twórczości Reymonta – Tomasz Jodełka-Burzecki¹⁷.

Do listy utworów o tej tematyce dodać należy dwa wiersze, jeden poświęcony Helenie Modrzejewskiej i drugi pt. *Aktorzy*, którego niedokładną wersję podał Stanisław Kaszyński, a prawdziwy tekst opublikował w 1976 roku Bogusław Bednarek¹⁸. Jan Sztudynger i Marek Waszkiel zwrócili uwagę na inne utwory Reymonta, w których znajdują się fragmenty o tematyce teatralnej. Chodzi o dwie powieści z historycznej trylogii *Rok 1794: Nil desperandum* i *Insurekcje*¹⁹. Tematyce teatralnej poświęcona jest też nie opublikowana sztuka Reymonta z 1857 roku pt. *Benefis*²⁰, której treść wykorzystał w noweli *Lili*.

5

Nieodwzajemniona miłość Reymonta do teatru zaowocowała także licznymi utworami i projektami utworów scenicznych, pozostających dotąd w rękopisach, które dokładniej opisała po raz pierwszy Janina Loret-Heintschowa²¹.

Twórczość sceniczną Reymonta należałoby podzielić na dwie grupy. W pierwszej znalazłyby się sztuki drukowane i wystawiane, zaś w drugiej wszystkie pozostałe, znajdujące się w rękopisie.

Pierwszą sztuką Reymonta, która znalazła się na scenie była jednoaktówka *Za późno. Obrazek dramatyczny w 1 akcie*, wystawiona 28 IV 1899 roku w Paryżu przez grupę amatorów na rzecz Stowarzyszenia Kształcącej się Młodzieży, a 24 XI 1899 roku przez Towarzystwo Dramatyczne Adolfiny Zimajerowej w Dolinie Szwajcarskiej w Warszawie (razem z *Bajką* A. Niemojewskiego i *Fatalistą* Jaroszyńskiego). O pierwszym przedstawieniu obecny na nim Jan Lorentowicz napisał, że „sztukę grano fatalnie”²² o drugim zaś pisali niepocholebnie: Zenon Pietkiewicz²³, Władysław Bogusławski²⁴ oraz recenzent „Gazety Warszawskiej”²⁵. Bogusławski, który w sprawach teatru i dramatu uchodził wówczas za wyrocznie, określił dramat jako słaby, ale z właściwą sobie delikatnością dodał, że Reymont „czytelnikowi swoich powieści nieraz jeszcze wynagrodzi zawód teatralnego widza”²⁶. W 1906 roku Reymont przygotował sceniczną adaptację *Chłopów* z podtytułem *Sześć obrazów*

¹⁶ S. Kaszyński, *Reymont – człowiek teatru...*, s. 193.

¹⁷ T. Jodełka-Burzecki, *Reymont przy biurku...*, rozdz. 4-6.

¹⁸ B. Bednarek, *O autentyczny tekst wiersza W. Reymonta pt. „Aktorzy”*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1976, nr 374, Prace Literackie 18, s. 131-133.

¹⁹ J. Sztudynger, *Co to, czy kto to „Barani Kozuszek”*. „Teatr Lalek” 1952, nr 7, s. 44-48; *Teatr lalek w literaturze polskiej. Antologia*, oprac. M. Waszkiel. „Pamiętnik Teatralny” 1987, z. 1-2, s. 153-159.

²⁰ Rkps Biblioteki Ossolineum, sygn. 6960/I. Pierwotny tytuł: Pożegnalne przedstawienie.

²¹ J. Loret-Heintschowa, *Władysław Stanisław Reymont w rękopisach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. „Ze skarbca kultury” 1970, z. 21, s. 65-81.

²² J. Lorentowicz, *Spojrzenie wstecz*. Warszawa 1935, s. 12.

²³ Z. Pietkiewicz, „Prawda” 1899, nr 48, s. 574.

²⁴ W. Bogusławski, „Tygodnik Ilustrowany” 1899, nr 51, s. 1009-1010.

²⁵ *Teatr w Dolinie Szwajcarskiej*. „Gazeta Warszawska” 1899, nr 318.

²⁶ W. Bogusławski, op. cit., s. 1010.

z *bytowania chłopskiego*²⁷. Dramat wystawiono po raz pierwszy w teatrze łódzkim oraz w gmachu Filharmonii Warszawskiej (30 VI 1906) w reżyserii Józefa Kotarbińskiego z muzyką Zygmunta Noskowskiego. Główne role grali: Kotarbiński (Boryna), Różański (Antek) i Siemaszkowa (Jagna).

Reymont czynnie uczestniczył w próbach, wpływając na ostateczny kształt przedstawienia. I chociaż „autora przyjmowano serdecznie” i „obdarzono go mnóstwem kwiatów i wieńców”²⁸, premiera nie stała się wydarzeniem teatralnym. Wkrótce cenzura carska zakazała wystawiania sztuki²⁹.

Podczas pobytu w Paryżu Reymont ukończył sztukę *Przegrana (Kilka scen dramatu)*, która w 1911 roku została wydrukowana w czasopiśmie „Museion”³⁰. Był to melodramat zdrady małżeńskiej, wystawiony w warszawskim Teatrze Małym 26 VII 1912 roku, przyjęty obojętnie przez krytyków³¹.

Mimo wyraźnych niepowodzeń sztuk Reymonta na scenie, pisarza nie opuszczała chęć tworzenia różnego rodzaju koncepcji dramatycznych, o czym świadczą jego rękopisy z lat 1882-1925, zachowane w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu³². Znajduje się tu kilkanaście utworów przeznaczonych na scenę i przynajmniej tyle samo projektów i scenariuszy do różnych sztuk. Zachował się szkic dramatu historycznego wierszem (bez tytułu) z 1882 roku, na który składa się kilkaset wersów oraz rękopisy całościowe lub fragmenty sztuk, m.in. *Dosyć kłamstwa* (1899), *Spotkanie* (dramat w dwóch odsłonach – 1901), *Przegrana* (brulion aktu I oraz szkice aktów II i III), *Dlaczego?* (4 akty dramatu, scenariusz), *Rozczarowanie* (1925), *Talatajstwo* (osoby dramatu, scenariusz, 1925), *Nóż* (dramat w 3 aktach, tytuł, osoby) i inne. Podobno w redakcji „Kuriera Codziennego”, zaginął napisany w 1897 roku dramat *Kłamstwa*³³. Wszystkie te rękopisy czekają na wnikliwe badania historyków literatury i teatrologów.

6

Zajmując się tematem „Reymont i teatr”, nie można pominąć kilku adaptacji scenicznych powieści *Chłopi*, które jako sztuki, opery oraz widowiska społeczno-obyczajowe były wystawiane zarówno na scenach zawodowych, jak i amatorskich.

Poza adaptacją dokonaną w 1906 roku przez samego autora, wymienić należy następujące przeróbki *Chłopów* na scenę: Witolda Ostrowskiego i Jerzego Zawiey-

²⁷ D. (Adam Dobrowolski), „*Chłopi*” Reymonta (*Rzut oka na rękopis dramatu*). „Kurier Warszawski” 28 VI 1906, nr 176, s. 2-3.

²⁸ j. (Józef Jankowski), „*Chłopi*” na scenie. „Tygodnik Ilustrowany” 1906, nr 27, s. 530. Zob. też recenzje w dziale: *Z teatru i muzyki*. „Kurier Warszawski” 30 VI 1906, nr 178, s. 4 oraz z dn. 1 VII 1906, nr 179, s. 5.

²⁹ R. Górski, *Dramat ludowy XIX wieku*. Warszawa 1969, s. 137.

³⁰ W. S. Reymont, *Przegrana (kilka scen dramatu)*. „Museion” 1911, z. 6, s. 35-57.

³¹ G. Olechowski, „*Bluszcz*” 1912, nr 36.

³² Rękopisy Reymonta obejmują 29 tomów, sygn. 6951/I – 6979/I i II. *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, t. 1. *Rękopisy 1-7325*, red. J. Turska. Wrocław 1948.

³³ Lorentowicz, op. cit., s. 11.

skiego (1926)³⁴, widowisko folklorystyczne *Wesele Boryny* w opracowaniu Tadeusza Kwaśniewskiego (1932)³⁵ oraz adaptacje Henryka Orszta (1960)³⁶, Tadeusza Papiera (1970)³⁷, Krystyny Berwińskiej i Wandy Wróblewskiej³⁸. Władysław Smólski opracował sceniczną adaptację (1951) fragmentów powieści historycznej *Nil desperandum*³⁹. Ukrainiec D. Czajkowski opracował adaptację sceniczną *Chłopów*, która była wystawiana przez Chmielnicki Teatr Obwodowy i Telewizję Ukraińską⁴⁰.

Pełne opracowanie dziejów recepcji tych adaptacji na scenach teatrów zawodowych, amatorskich, polonijnych i szkolnych jest, z wielu powodów, rzeczą niemal niemożliwą.

Największym powodzeniem cieszyła się przeróbka Jerzego Zawieyskiego, która jako dramat w 4 aktach i sześciu obrazach została najpierw wystawiona w Teatrze Odrodzonym na Pradze w Warszawie (11 III 1926) w realizacji scenicznej Zawieyskiego oraz w reżyserii Jadwigi Turowicz. Tadeusz Boy-Żeleński podkreślał w recenzji, że realizacja sceniczna wydobyla z powieści „pierwiastek dramatyczny”, a ostre elementy dramatyczne ujął Zawieyski „z pewną szlachetną miarą, unikając łatwego zbrutalizowania faktów”⁴¹. Boy dodaje, że sztukę przyjęto na premierze bardzo gorąco i podobno napłynęły zaproszenia na występy gościnne w Poznaniu i na Kresach. Wkrótce sztukę wystawiono w Lublinie i w Łodzi, w ośrodkach polonijnych w Stanach Zjednoczonych (Chicago i Cleveland) oraz w okręgach robotniczych we Francji⁴². W 1928 roku sztukę wystawiono w Teatrze Nowym w Poznaniu, w reżyserii Jana Kochanowicza⁴³, a w 1930 roku przez Grupę Miłośników Sceny Polskiej w Paryżu, z inicjatywy samego Zawieyskiego, który od 1929 roku był instruktorem teatralnym zespołów amatorskich we Francji⁴⁴.

³⁴ Chłopi. Sztuka ludowa w 7 odsłonach wg powieści W. S. Reymonta. Rkps Biblioteki Ossolineum, sygn. 6979 I-II; Chłopi. Sztuka w 6 odsłonach, wg powieści W. S. Reymonta. Realizacja sceniczna: J. Zawieyski, rkps Biblioteki Ossolineum, sygn. 11209/I.

³⁵ A. Hamera, *W Lipcach Reymontowskich*. „Kłosy” 1956, nr 24, s. 3 (dod. „Chłopskiej Drogi”); H. R. (H. Rudnicki), „Głos Robotniczy” 1958, nr 166, s. 1, 4; T. Papier, *Czas nauczyciela*. W: tegoż; *Z zapisków kronikarza*. Łódź 1969; J. Michlewski, „*Wesele Boryny*” w *Lipcach Reymontowskich*. „Almanach Polonii” 1971 (Warszawa 1970), s. 192-196; K. Paris, *Borynowe wesele*. „Scena” 1972, nr 12, s. 37-39; M. Piotrowski, *Zespół folklorystyczny we wsi Lipce Reymontowskie*. „Łódzkie Studia Etnograficzne” t. 20, 1978, s. 81-99 (tu najpełniejsza bibliografia); K. Siwińska, *Widowisko folklorystyczne „Wesele Boryny”*, tamże, s. 101-128 (tu analiza scenariusza).

³⁶ H. Orszt, *Chłopi. Widowisko społeczno-obyczajowe w dwóch obrazach, według „Chłopów” Reymonta*. „Teatr Ludowy” 1960, nr 7/8, s. 422-431.

³⁷ T. Papier, *Wesele Boryny*. „Scena” 1970, nr 2, s. 22-30.

³⁸ „Almanach Sceny Polskiej” 1966/67, s. 54.

³⁹ W. S. Reymont, *Nil desperandum*. Obraz I. Adaptacja sceniczna W. Smólskiego. „Wychowanie Pozaszkolne” 1951, nr 2, s. 32-36.

⁴⁰ „Przyjaźń” 1964, nr 21, s. 13; „Le Théâtre en Pologne” 1965, nr 3, s. 29.

⁴¹ Rec. w „Kurierze Porannym” 1926, nr 71. Przedruk w: *Pisma*, t. 22: *Fłirt z Melpomeną. Wieczór siódmy i ósmy*. Warszawa 1964, s. 584-585. Por. inne rec.: W. Br. (W. Brumer), „Dzień Polski” 1925, nr 58; M. Smolarski, „Rzeczpospolita” 1926, nr 72; E. Ś. (E. Świerczewski), „Echo Warszawskie” 1926, nr 59.

⁴² „Dziennik Poznański” 2 III 1928, nr 50, s. 4.

⁴³ Rec. J. Koper, „Dziennik Poznański” 4 III 1928, nr 53, s. 11. Por. też rec. w poznańskiej „Tęczy” 1928, z. 11.

⁴⁴ Zob. felieton W. Noskowskiego w poznańskiej „Tęczy” 1930, z. 4.

Z inicjatywy kierownika Domu Polskiego w Gdańsku (otwartego w 1926 r.) Związek Teatrów Polskich w Warszawie miał wystawić *Chłopów* dla miejscowej Polonii, ale projekt ten nie został zrealizowany⁴⁵. Prawdopodobnie także w przeróbce Zawieyskiego sztuka była wystawiana przez teatry szkolne (1928)⁴⁶ oraz przez objazdowy, amatorski Teatr Polski w Nowym Jorku (1941) w reżyserii Teodozji Wandyczowej⁴⁷.

Po 1945 roku teatry zawodowe i amatorskie wielokrotnie sięgały po utwory Reymonta, jak np. Teatr Rapsodyczny M. Kotlarczyka w Krakowie (1945)⁴⁸. Największym powodzeniem cieszyła się sceniczna adaptacja *Chłopów* opracowana przez Krystynę Barwińską i Wandę Wróblewską. Sztukę wystawiano z powodzeniem na scenach Teatru Ziemi Mazowieckiej w Warszawie (prapremiera 17 VI 1966)⁴⁹, Teatru im. A. Mickiewicza w Częstochowie (1969)⁵⁰ oraz w krakowskim Teatrze „Rozmaitości” (1971)⁵¹.

Spośród wszystkich zespołów folklorystycznych w Polsce do popularyzacji twórczości Reymonta przyczynił się najbardziej Zespół Regionalny im. W. Reymonta „Wesele Boryny”, działający w Lipcach Reymontowskich od 1932 roku. Od 1949 roku, kiedy wznowiono jego działalność, inscenizację *Wesele Boryny* wystawiano w setkach miejscowości w Polsce, a także zagranicą⁵².

Wesele Boryny było także wystawiane przez inne zespoły amatorskie, m.in. przez Koło Gospodyń Wiejskich z Hordzieżki w pow. łukowskim (1974) oraz przez Zespół Artystyczny w Praszce, w woj. łódzkim (1972)⁵³.

7

Z okazji Roku Reymontowskiego odbyło się w Polsce wiele imprez, w tym także o charakterze teatralnym. Dyrektor Studia Teatralnego „Słup” w Łodzi, Marcel

⁴⁵ Przedstawienie „*Chłopów*” Reymonta w Gdańsku. „Gazeta Gdańska – Echo Gdańskie” 29 IX 1926, nr 224, s. 6.

⁴⁶ W. D. (W. Danilczuk), *Fragmenty „Chłopów” Reymonta na scenie naszego teatru szkolnego*. „Nasz Widnokrąg” 1928, nr 2-3.

⁴⁷ Notatka w „Robotniku Polskim” (Nowy Jork) 12 I 1941, nr 2, s. 4.

⁴⁸ *XXV lat Teatru Rapsodycznego w Krakowie 1941-1966*. Kraków 1966, s. 51; M. Ostrowska, *Sielanki w Teatrze Rapsodycznym*. W: *Program Teatru Rapsodycznego* (Kraków), sezon 1945/46.

⁴⁹ *Teatr Ziemi Mazowieckiej 1956-1976*. Warszawa 1976, s. 53. Szczegóły w „Almanachu Sceny Polskiej” 1965/66, s. 2; 1966/67, s. 54; 1968/69, s. 55-56.

⁵⁰ „Almanach Sceny Polskiej” 1969/70 (Warszawa 1971), s. 34.

⁵¹ „Almanach Sceny Polskiej” 1970/71 (Warszawa 1972), s. 83-84. Rec. J. Bober, „Gazeta Krakowska” 1971, nr 79, s. 5; S. Treugutt, „*Chłopi*” na scenie. W: *Program Teatru „Rozmaitości”*, marzec 1971.

⁵² Zob. m.in.: A. Hamera, *W Lipcach Reymontowskich*. „Kłosa” (dodatek do „Chłopskiej Drogi”) 1956, nr 24, s. 3; A. N. (A. Nowosielski), *W Reymontowskich Lipcach grają „Wesele Boryny”*. „Trybuna Ludu” 10-12 IV 1971, nr 100-102, s. 5; J. Michlewski, „*Wesele Boryny*” w Lipcach Reymontowskich. „Almanach Polonii” 1971 (Warszawa 1970), s. 192-196; J. Potęga, *Wieś Reymonta*. „Scena” 1971, nr 12, s. 26-28; E. Garztecka, „*Wesele Boryny*”. „Trybuna Ludu” 1 X 1972, nr 274, s. 8; K. Paris, *Borynowe wesele*. „Scena” 1972, nr 12, s. 37-39. Zob. również przypis 35.

⁵³ „Scena” 1972, nr 8, s. 33; 1974, nr 10, s. 44.

Szytenchelm, wraz z grupą aktorów i amatorów, zorganizował w czerwcu 1999 roku Reymontowski Happening, podczas którego m.in. wystawiono w Łodzi *Wesele Boryny*, w Lipcach Reymontowskich odegrano teatralno-muzyczne widowisko *Cztery pory roku*, a w salach łódzkiego Muzeum Kinematografii pokazano inscenizację *Wampira*⁵⁴. Sosnowieckie muzeum w Pałacu Schoena zaprezentowało *Opowieści Jagustynki* – sceny z *Chłopów* Reymonta, w ekspozycji kilkudziesięciu lalek, wykonanych w Pracowni Artystycznej Lalki „Kasia” w Pilźnie na Podkarpaciu⁵⁵, a Dom Służebny Polskiej Sztuce Słowa, Muzyki i Obrazu w Nadrzeczcu koło Biłgoraja na Lubelszczyźnie zorganizował (2000) widowisko *Z Reymontem w Nadrzeczcu*, oparte na motywach *Chłopów*. Autorem scenariusza i inscenizacji oraz jednym z wykonawców był aktor Stefan Szmidt. Wystąpili artyści scen warszawskich i lubelskich oraz członkowie ludowych zespołów obrzędowych⁵⁶.

Na scenie Państwowego Teatru Młodzieżowego w Wilnie 25 XI 2000 roku odbył się spektakl Polskiego Radia BIS i Teatru Polskiego Radia według *Chłopów*, m.in. z udziałem Katarzyny Łaniewskiej, Ignacego Gogolewskiego i Tomasza Zaliwskiego. Przedstawienie radiowo-teatralne, w reżyserii Jana Warenyci, miało swoją premierę w maju 2000 roku w „Reymontówce” w Chlewiskach na Mazowszu⁵⁷.

„Wrzesińską powtórką z Reymonta” nazwano artystyczną imprezę we Wrześni, w woj. wielkopolskim (wrzesień 2000), podczas której wystąpiły zespoły amatorskie oraz Teatr im. Aleksandra Fredry z Gniezna⁵⁸. Swego rodzaju hołdem złożonym Reymontowi przez nauczycieli i uczniów szkół w Szczurowej (Małopolska) było zespołowe czytanie całej powieści *Chłopi* (w grudniu 2000 r.), zarejestrowane kamerą wideo⁵⁹.

Interesujące widowisko muzyczno-sceniczne pt. *Wesele Boryny*, wystawił 2 XII 2000 roku w Radostowie koło Jezioran na Warmii amatorski zespół młodzieżowy, według scenariusza opracowanego przez nauczycielkę Zofię Pacyk i bibliotekarkę Janinę Kowalik⁶⁰.

5 XII 2000 roku Telewizja Polska przypomniała dokumentalny film o Reymoncie – *Życie moje skrętami bieży...* w opracowaniu Lucyny Smolińskiej i Mieczysława Sroki⁶¹.

⁵⁴ „Rzeczpospolita” 19-20 VI 1999; „Gazeta Wyborcza” 21 VI 1999; „Ruch Teatralny” 1999, nr 6 (45), s. 127. M. Szytenchelm organizował dotąd czterokrotnie Dzień Reymonta w Łodzi i w Lipcach Reymontowskich: w 1998, 1999, 2000 i w 2001 r. Opisy tych widowisk plenerowych: „Ruch Teatralny” 1998, nr 6 (36), s. 135; 2000, nr 6 (53), s. 133, 139; *Pociąg do Reymonta. Jak Marcel Szytenchelm, dyrektor Studia Teatralnego „Shup”, zahipnotyzował łodzian Reymontem – w fotografiach Mariana Zubrzyckiego*. „Magazyn”, nr 30. Dod. do „Rzeczpospolitej” 28 VII 2000; Łódź. *Dzień Reymonta*. „Gazeta Olsztyńska” 11. 06. 2001, nr 135.

⁵⁵ „Rzeczpospolita” 27 IX 2000.

⁵⁶ „Rzeczpospolita” 14-15 X 2000.

⁵⁷ K. Masłoń, „*Chłopi*” na wileńskiej scenie. „Rzeczpospolita” 27 XI 2000, nr 276.

⁵⁸ „Trybuna” 16-17 IX 2000.

⁵⁹ „Rzeczpospolita” 2-3 XII 2000.

⁶⁰ W. Katarzyński, *Wesele jak w Lipcach Reymontowskich*. „Gazeta Olsztyńska”, dod. „Magazyn” 1-3 XII 2000, s. 4-5.

⁶¹ O innych imprezach związanych z Reymontem pisze K. M. (K. Masłoń) w artykule: *Imprezy Roku Reymontowskiego. Świat Borynów*. „Rzeczpospolita” 25-26 III 2000, nr 72.

Nie doczekała się opracowania muzyczna recepcja dzieł Reymonta, toteż do dziś informacje na ten temat są nieściśle. Warto zatem przypomnieć ważniejsze fakty.

Przyznana Reymontowi w 1924 roku literacka Nagroda Nobla przyczyniła się do spopularyzowania jego biografii i twórczości w kraju i zagranicą. Fakt ten przyjęła z dumą także Polonia amerykańska, której działacze postanowili uczcić wielkiego rodaka utworem muzycznym. Na pomysł napisania opery wpadł Bolesław J. Zalewski, redaktor i wydawca chicagowskiego miesięcznika „Echo Muzyczne” (1923-1937), który zachęcił kompozytora Eugeniusza Walkiewicza (1880-1946)⁶² do skomponowania muzyki, a mało znanego poetę, Jana Srokę, do napisania libretta *Chłopów*. Partytura była gotowa w 1929 roku, ale prawdopodobnie nie doczekała się wykonania⁶³. Odnalezioną po wojnie partyturę ofiarowano Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy⁶⁴.

Po ponad czterdziestu latach od tego wydarzenia kompozytor warszawski, Witold Rudziński, napisał operę *Chłopi* (1972) do libretta Krystyny Berwińskiej i Wandy Wróblewskiej, auterek scenicznej adaptacji tej powieści. Wbrew bałamutnej informacji Franciszka Ziejki, który w przedmowie do nowego wydania *Chłopów*, wzmiankując pomysł Rudzińskiego napisał, że „brak wiadomości o dalszych losach przedsięwzięcia” i „wiadome jedynie, że nigdy opera »Chłopi« nie zagościła na scenach polskich”⁶⁵, prapremiera odbyła się 13 VI 1974 roku w Teatrze Wielkim w Warszawie⁶⁶. Głównymi realizatorami byli: Antoni Wicherek (kierownictwo muzyczne), Danuta Baduszkowa (reżyseria), Andrzej Sadowski (scenografia), Zofia Wierchowicz (kostiumy), Witold Gruca (choreografia) i Henryk Wojnarowski (kierownik chóru).

Przeróbek scenicznych doczekała się także *Ziemia obiecana*, którą w adaptacji scenicznej i reżyserii Remigiusza Cabana, z tekstami songów Bertolda Brechta (w przekładzie Roberta Stillera) wystawił Teatr Studyjny '83 im. J. Tuwima w Łodzi (prapremiera: 17 V 1991)⁶⁷.

Wkrótce Teatr Muzyczny w Łodzi, przy współudziale Muzeum Historii Miasta oraz Łódzkiego Ośrodka Telewizyjnego, przystąpił do przygotowania musicalu *Ziemia obiecana*; prapremiera odbyła się 2 X 1993 roku. Libretto według powieści

⁶² Krótka nota biograficzna w *Słowniku muzyków polskich*, red. J. Chomiński. Kraków 1967, t. 2, s. 266.

⁶³ K. Michałowski, *Opery polskie*. Kraków 1954, s. 42; E. Orzechowski, *Teatr polonijny w Stanach Zjednoczonych*. Wrocław 1989, s. 158, 159, 207; L. Gawroński, *Opera „Chłopi” według Reymonta*. „Akcent” 2000, nr 4, s. 153-157.

⁶⁴ *Chicagowiec odnalazł operę „Chłopi”*. „Polonia” (Chicago) 1971, nr 15, s. 12; „Teatr” 1971, nr 16, s. 25.

⁶⁵ J. Kański, *Przewodnik operowy*. Kraków 1985, s. 408-410; J. Szczublewski, *Teatr Wielki w Warszawie 1833-1993*. Warszawa 1993, s. 740.

⁶⁶ Por. wywiad z W. Rudzińskim, przeprowadzony przez T. Grabowską w „Trybunie Mazowieckiej” 1973, nr 265, s. 3; *Prapremiera w Teatrze Wielkim. „Chłopi” Reymonta na scenie operowej*. „Kurier Polski” 3 VII 1974, nr 153; „Chłopi” w *Teatrze Wielkim*. „Głos Wybrzeża” 30 VII 1974, nr 176.

⁶⁷ „Almanach Sceny Polskiej” 1990/91 (Warszawa 1996), s. 86.

Reymonta napisał Piotr Marczewski, teksty piosenek Ryszard Czubaszyński, spektakl wyreżyserował Zbigniew Czerski⁶⁸.

Nowozelandzki choreograf i reżyser, Gray Veredon, zainteresował się *Ziemią obiecaną* i napisał libretto baletu (na podstawie niemieckiego przekładu powieści oraz filmu Andrzeja Wajdy), opracował inscenizację, choreografię i muzykę (wykorzystując utwory Franza von Suppého i Michaela Nymana). Scenografię przygotowała Irena Biegańska, a kierownictwo muzyczne sprawował Tadeusz Kozłowski. Światowa prapremiera tego baletu odbyła się 23 V 1999 roku w Teatrze Wielkim w Łodzi⁶⁹.

9

Temat Reymont i film był poruszany przez różnych autorów⁷⁰, jednakże wciąż nie mamy pełnego opracowania, uwzględniającego takie zagadnienia, jak np. związki autora *Chłopów* z filmowcami, podejmowane przezeń próby pisania scenariuszy filmowych, wreszcie filmowe adaptacje jego dzieł i ich recepcja w Polsce i zagranicą.

Już w 1915 roku wyświetlano w Wiedniu film, którego scenariusz osnuty był na *Wampirze*⁷¹. Wiadomo, że Józef Rączkowski przed 1914 rokiem pisał scenariusz filmowy do *Chłopów*⁷², a sam Reymont kilkakrotnie w latach 1919-1924 podejmował próby pisania scenariuszy filmowych, o czym donosił w listach Janowi Baczkowskiemu, Wojciechowi Morawskiemu i F.-L. Schoellowi. Pisarz próbował także nawiązać kontakty z producentami filmów w Stanach Zjednoczonych i we Francji. Autor *Komediantki* był także członkiem zarządu spółki kinematograficzno-artystycznej „Artfilm” (1921).

W 1922 roku pojawił się na ekranach pierwszy fabularny film polski, którego scenariusz powstał na podstawie *Chłopów* Reymonta⁷³. Scenariusz opracował Adam Zagórski, film reżyserował Eugeniusz Modzelewski. Reymont brał udział w realizacji filmu⁷⁴, który nie wywołał zachwytów krytyki; chwalono jedynie Mieczysława Frenkla w roli Boryny.

⁶⁸ „Almanach Sceny Polskiej” 1993/94 (Warszawa 1999), s. 80-81; M. S., „*Ziemia obiecana*” w *Palacu Poznańskich*. „Rzeczpospolita” 17 VIII 1993, nr 191.

⁶⁹ Rec.: J. Marczyński, *Powieść Reymonta w wersji baletowej. Kapitalizm tańczący*. „Rzeczpospolita” 25 V 1999, wyd. 2, nr 120; G. Romanowski, *Łódzkie spotkania baletowe. Wpływ Reymonta*. „Rzeczpospolita” 22-23 V 1999, wyd. 2, nr 118. Obsadę i recenzje podaje „Ruch Teatralny” 1999, nr 6 (45), s. 121-122, 126, 130.

⁷⁰ Zob. m.in. A. Market, *Ekranizacja Reymonta*. „Ekran” 1958, nr 14; G. Gazda, *Reymont i „sfery wyświetlające”*. „Prace Polonistyczne” seria 24, 1968, s. 277-283; E. Wróblewska, *O filmowym i literackim sposobie obrazowania (Analiza porównawcza na przykładzie „Ziemi obiecanej”)*. W: *Film polski wobec innych sztuk*, red. A. Helman i A. Madej. Katowice 1979; B. Kosecka, K. Kubisiowska, *Lektury na ekranie*. Kraków 1999, s. 17-24, 177-184.

⁷¹ B. Koc, *Reymont. Opowieść biograficzna*. Warszawa 2000, s. 115, 156.

⁷² W. Stankiewicz, *Rączkowski Józef (1885-1951)*. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 30. Warszawa 1987, s. 686.

⁷³ „*Chłopi*” Reymonta w kinematografie. „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 49; M. Frenkiel, „*Chłopi*” Reymonta na ekranie. *Parę momentów zaobserwowanych podczas zdjęć*. „Tygodnik Ilustrowany” 1922, nr 17; „*Chłopi*” Reymonta na ekranie. „Świat” 1921, nr 23.

⁷⁴ S. Janicki, *Polskie filmy fabularne 1902-1988*. Warszawa 1990, s. 35; W. Banaszekiewicz, W. Witczak, *Historia filmu polskiego*, t. 1: 1895-1929. Warszawa 1956, s. 230, 278.

W 1925 roku Francuzi wyrazili chęć sfilmowania *Chłopów*, ale Reymont nie wyraził zgody. Dwa lata później wszedł na ekrany w Polsce film *Ziemia obiecana* (premiera 10 XI 1927 r. w Warszawie) w reżyserii Aleksandra Hertza i Zbigniewa Gniazdowskiego, z udziałem takich gwiazd, jak Jadwiga Smosarska, Kazimierz Junosza-Stępowski, Władysław Grabowski, Ludwik Solski, Józef Śliwicki, Loda Halama i inni⁷⁵, ale i tę ekranizację trudno nazwać sukcesem⁷⁶.

W 1930 roku znany reżyser Juliusz Gardan rozpoczął pracę nad nowym filmem *Chłopi*, ale mimo nowego scenariusza i obsady, projekt nie doczekał się realizacji⁷⁷.

Do spopularyzowania twórczości Reymonta w okresie powojennym przyczynili się głównie Jan Rybkowski i Andrzej Wajda, jednak zanim ich filmy pojawiły się w kinach, pierwsze adaptacje oglądali widzowie dzięki telewizji. Teatr Telewizji w Łodzi (Scena Prozy) pokazał *Ziemię obiecana* (1967) i *Chłopów* (1970)⁷⁸, ale nie wywołały one entuzjazmu krytyki⁷⁹.

Ogromną popularnością cieszył się trzynastoodcinkowy polski serial telewizyjny *Chłopi* (1972), pokazywany kilkakrotnie w Telewizji Polskiej (1981, 1986, 1991, 1993, 2000), w reżyserii Jana Rybkowskiego i R. Konińskiego. Serial był wyświetlany także zagranicą, m.in. w telewizji niemieckiej, portugalskiej, radzieckiej i szwedzkiej⁸⁰.

Krytycy oceniali serial dosyć krytycznie, natomiast telewidzowie przyjęli go ciepło, głównie ze względu na udział w nim wybitnych i znanych aktorów polskich, na czele z Władysławem Hańcą (Boryna) Emilią Krakowską (Jagna), Krysztyną Królówną (Hanka), Ignacym Gogolewskim (Antek), Bronisławem Pawlikiem (kował), Jadwigą Chojnacką (Dominikowa), Tadeuszem Fijewskim (Kuba), Franciszkiem Pieczką (ksiądz), Tadeuszem Janczarem (Mateusz) i Barbarą Ludwiżanką (Jagustynka).

Wkrótce Rybkowski opracował kinową wersję *Chłopów* w dwóch częściach: *Boryna* i *Jagna*, której prapremiera odbyła się w Łodzi (3 XII 1973), a premiera w Warszawie (7 XII 1973)⁸¹.

Zapewne pod wpływem tego, w Niemieckiej Republice Demokratycznej tamtejsza telewizja pokazywała widowisko pt. *Gelübde* (Ślub, 26 III 1974), oparte na fragmencie pierwszego tomu *Chłopów*, przedstawiające ślub Boryny.

⁷⁵ S. Janicki, op. cit., s. 54-55.

⁷⁶ Zob. m.in.: jam (M. Grydzewski), „*Ziemia obiecana*” na ekranie. „Wiadomości Literackie” 1927, nr 2, s. 4; ju-wu, „*Ziemia obiecana*” Reymonta na ekranie. „Tygodnik Ilustrowany” 1927, nr 46, s. 937; W. Wandurski, „Dźwignia” 1927, nr 6; inf. anonim. „Dziennik Poznański” 20 XII 1927, nr 291, s. 1; 15 II 1928, nr 37, s. 4; „Świat” 1927, nr 45, s. 16, nr 47, s. 18.

⁷⁷ *Wielka sensacja!* „*Chłopi*” Reymonta przed obiektywem aparatu filmowego. „Kurier Filmowy” 1930, nr 19.

⁷⁸ *Ziemia obiecana*. Adapt. H. Jakóbczyk, reż. T. Worontkiewicz, reż. telewiz. M. Małysz, prem. 29 XI 1967, wznów. 1973. Rec.: „Ekran” 1967, nr 43, s. 15; „Scena” 1973, nr 8, s. 28. *Chłopi. Jesień*. Adapt. i reż. A. Strokowski, realiz. telewiz. M. Małysz, prem. 22 XI 1970. Zob. *Teatr Telewizji w roku 1970*, red. I. Bołtuć. Warszawa 1972, s. 85; „Ekran” 1970, nr 36, s. 23; „Scena” 1970, nr 11, s. 41-42.

⁷⁹ M. Karpiński, *Theatrum mundi*. „Teatr” 1971, nr 1, s. 6-7.

⁸⁰ „Film” 1971, nr 3, nr 4, 1976, nr 49; „Ekran” 1971, nr 32, 1972, nr 24, 47 i 48; 1973, nr 8; „Mały Rocznik Filmowy 1972” (wyd. 1973), s. 82.

⁸¹ S. Janicki, op. cit., s. 250; *Leksykon polskich filmów fabularnych*. Warszawa 1996, s. 69-70; „Filmowy Serwis Prasowy” 1973, nr 20, s. 7-10.

Wielkim wydarzeniem, nie tylko filmowym, stał się film *Ziemia obiecana*, zarówno w swej wersji kinowej (premiera 21 II 1975 r. w Warszawie), jak i czteroodcinkowej telewizyjnej (1976) według scenariusza i w reżyserii Andrzeja Wajdy. Film otrzymał wiele nagród krajowych i zagranicznych i wszedł na stałe do repertuaru światowego⁸². Swoją sukces zawdzięcza film nie tylko reżyserowi, ale i grającym główne role znanym aktorom: Danielowi Olbrychskiemu (Karol Borowiecki), Wojciechowi Pszoniakowi (Moryc Welt), Andrzejowi Sewerynowi (Maks Haum), Annie Nehrebeckiej (Anka), Franciszkowi Pieczce (Müller), Bożenie Dykiel (Magda Müller), Andrzejowi Szalawskiemu (Bucholc) i Kalinie Jędrusik (Zuckerowa).

Podczas 25 Festiwału Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni (we wrześniu 2000 r.), Andrzej Wajda przedstawił nową, skróconą wersję filmu, którego premiera odbyła się 9 X 2000 roku w Warszawie⁸³.

Do *Komediantki* i *Fermentów* sięgnął reżyser Jerzy Sztwiertnia, jednocześnie autor scenariuszy do filmu (1987) i serialu telewizyjnego (1988) pt. *Komediantka*⁸⁴. Mimo niezłej obsady, oba filmy spotkały się z krytyką⁸⁵.

Z okazji setnej rocznicy urodzin pisarza przygotowano kilka filmów dokumentalnych: *Portret Reymonta* (1967, scenariusz B. Wachowicz, realizacja G. Dębowski) oraz *Pałace ziemi obiecanej* (1967, realizator – L. Skrzydło, komentarze do filmu oparto na tekście *Ziemi obiecanej*)⁸⁶. W 1986 roku wszedł na ekrany film oświatowy Z. Janowskiego pt. *Wesele Boryny* (1983), ukazujący dzieje amatorskiego zespołu z Lipiec Reymontowskich, który od ponad półwiecza wystawia spektakl osnuty na wątkach *Chłopów* Reymonta⁸⁷.

Reymontowi poświęcono także krótkometrażowy film *Chłopi* (1987, reż. Włodzimierz Szpak)⁸⁸, a w Telewizji Polskiej pokazano wspomniany już dokumentalny film Lucyny Smolińskiej i Mieczysława Sroki *Życie moje skrętami bieży...* (5 XII 2000).

Do popularyzacji twórczości Reymonta w okresie międzywojennym przyczyniło się także Polskie Radio, które już na początku swej działalności nadało wiele słu-

⁸² Zob. m.in.: T. Burek, *Pandemonium Reymonta i Wajdy*. „Kino” 1974 nr 12, s. 2-9; W. Wertenstein, *O realizacji filmu „Ziemia obiecana”*. „Film” 1974, nr 22; M. Komar, „Ziemia obiecana” A. Wajdy. „Dialog” 1975, nr 2, s. 117-122; J. Pyszny, *Adaptacja filmowa „Ziemi obiecanej” Reymonta*. W: *Film a literatura. Materiały filmoznawczej sesji naukowej*, Wrocław, 27-29 kwietnia 1976 r., red. J. Trzynadłowski. Wrocław 1978; E. Nurczyńska-Fidelska, *Polska klasyka literacka według Andrzeja Wajdy*. Katowice 1998. Zob. rec. E. Wróblewskiej w „Punkcie” 1979, nr 5, s. 115-924 i O. Sobańskiego w „Filmie” 1991, nr 31.

⁸³ B. Hollender, „Ziemia obiecana” po 25 latach w nowej wersji. „Rzeczpospolita” 2-3 IX 2000, nr 205; Świeżym okiem. Rozmowa z A. Wajdą o nowej wersji „Ziemi obiecanej”. Rozm. B. Hollender. „Rzeczpospolita” 20 IX 2000, nr 220; W. Staszewski, *Ach, Karol... Tylko u nas: „Ziemia obiecana” bez cenzury obyczajowej*. „Gazeta Wyborcza” 20 X 2000, nr 246.

⁸⁴ S. Janicki, op. cit., s. 385-386; „Filmowy Serwis Prasowy” 1987, nr 3, s. 2-5.

⁸⁵ Zob. m.in.: B. Kaźmierczak, „Ekran” 1988, nr 42; M. Kogge, „Kultura” 1988, nr 41.

⁸⁶ „Ekran” 1967, nr 42, nr 51-52; „Film” 1967, nr 31.

⁸⁷ „Filmowy Serwis Prasowy” 1986, nr 22-23.

⁸⁸ „Filmowy Serwis Prasowy” 1987, nr 21.

chowisk osnutych na powieściach i opowiadaniach tego autora. Rozgłośnia warszawska nadała m.in. *Wesele Boryny* (1926 i 1927), *Szczęśliwych* (1926) i *Tomka Barana* (1932), wileńska *Rezurekcję* (1928) i *Sąd* (1930), a krakowska – *Rezurekcję* (1936)⁸⁹. Wśród wykonawców spotykamy wileński zespół Reduty, a wśród reżyserów m.in. B. Hertz, W. Tatarkiewicz-Małkowska, A. Bednarczyka i J. Langfiera. Warszawskie słuchowisko o *Tomku Baranie* (1932) zostało poprzedzone rozmową S. Jaracza i M. Meliny o słuchowisku radiowym⁹⁰.

Nagrywano także słuchowiska przez wóz transmisyjny poza studiem, jak w przypadku *Wesela Boryny*, w wykonaniu mieszkańców wsi Lipce, nagranych na płyty i odtworzonego z Rozgłośni Warszawskiej (1936)⁹¹.

Setna rocznica urodzin Reymonta (1967), obchodzona nie tylko w Polsce, ale i zagranicą (pod patronatem UNESCO), oraz pięćdziesięciolecie (1975) i 75-lecie (2000) śmierci – stały się okazją, także dla Polskiego Radia, do przygotowania specjalnych audycji. Liczne słuchowiska nadano w ramach Teatru Polskiego Radia, Radiowego Teatru dla Młodzieży oraz cyklów: Codziennie powieść w wydaniu dźwiękowym i Znaki czasu. Na uwagę zasługują m.in. następujące realizacje: *Niebieskie migdały* (1975, adaptacja *Marzyciela* przez Z. Orszulską), *Lili* (1975, 1977, 1978, w adaptacji Z. Zawadzkiej, w reżyserii W. Maciejewskiego), *Ziemia obiecana* (1975/76, adapt. E. Ziegler, reż. Z. Rakowiecka), „*Marzyciel*” (1978, adapt. W. Brodnicki, reż. A. Zakrzewski), *Miłość i katastrofa. Listy W. Reymonta do W. Szczukowej* (1978, oprac. M. Flisowska), *Z pamiętnika panny Hali* (1979, adapt. E. Hartwig), *Komediantka* (1980, adapt. A. Tuszyńska, reż. Z. Rakowiecka), *Wesele Boryny* (1988, reż. Z. Kopalno)⁹². Dodać do tego trzeba liczne słuchowiska dla szkół.

Biorąc pod uwagę teatralne, filmowe, telewizyjne i radiowe adaptacje utworów literackich, Reymont ustępuje miejsca takim pisarzom, jak Sienkiewicz⁹³ czy Żeromski⁹⁴. Interesujące byłoby studium komparatystyczne poświęcone tym problemom, uwzględniające zarówno cechy wspólne, jak i odrębność tych trzech pisarzy, którymi zajmowali się adaptatorzy i reżyserzy teatralni, filmowi i radiowi.

Sceniczna, filmowa, telewizyjna i radiowa recepcja twórczości Reymonta przyczyniła się w znacznym stopniu do wzrostu zainteresowań czytelniczych jego głównymi powieściami, o czym świadczą m.in. liczne wznowienia *Chłopów* i *Ziemi obiecanej* nie tylko w Polsce, ale i za granicą.

⁸⁹ Bliższe dane o tych słuchowiskach w artykule: *Słuchowiska Polskiego Radia 1925-1939*. Spis na podstawie materiałów B. Bergel i M. J. Kwiatkowskiego. „Pamiętnik Teatralny” 1973, z. 3-4, s. 410, 413, 423, 438, 464.

⁹⁰ M. J. Kwiatkowski, „*Tu Polskie Radio Warszawa...*” Warszawa 1980, s. 485.

⁹¹ Tamże, s. 230.

⁹² Informacje te podaje za *Polską bibliografią literacką*.

⁹³ Zob. m.in.: *Sienkiewicz i film*, red. L. Ludorowski. Kielce 1998; H. Kosętko, *Adaptacje sceniczne dzieł prozatorskich H. Sienkiewicza*. Kraków 1997.

⁹⁴ Por. W. Natanson, *Stefana Żeromskiego droga do teatru*. Warszawa 1970; R. Taborski, *O dramaturgii Stefana Żeromskiego*. W: *Żeromski i Reymont*. Warszawa 1978, s. 92-108; *Żeromski na ekranie*, red. J. Paclawski. Kielce 1997.